

VENCZEL TÍMEA*

A HAZAI JOGTUDAT-KUTATÁS ELŐZMÉNYEI – BÜNTETŐJOGI RENDSZERÜNK MEGÚJULÁSA KAPCSÁN**

*A cikk célja a legfontosabb korábbi magyarországi jogtudat-vizsgálatok módszertanai-
nak és eredményeinek áttekintése. Olyan kutatásokat vesz górcső alá, amelyek kvantita-
tív eszközökkel, kifejezetten büntetőjogi ismereteket vizsgáltak. Áttekinti ezek hipotézise-
it, módszertanait, témaköreit, kérdezési és adat-felvételi technikáit, illetve eredményeit.
A legfontosabb célja azonban annak megállapítása, hogy mi és hogyan hasznosítható egy,
a büntetőjog szabályozási újdonságaival kapcsolatos ismeretekkel és attitűdökkel foglal-
kozó kérdőíves kutatásban.*

*A legfontosabb előkérdés az volt, hogy egy nagymintás, kérdőíves vizsgálatban miként mér-
hetjük a jogtudatot és ezen belül a pozitív törvények ismeretét. Erre a kérdésre ez a tanul-
mány elsősorban korábbi kutatások fogalomhasználatának és fókuszainak vizsgálatával
ad választ.*

Jelen írás egy kérdőíves kutatás tervezését mutatja be, amelynek elsődleges célja a büntetőjog szabályozási újdonságaival kapcsolatos ismeretek és attitűdök megismerése. Szerzője a kutatás kérdőívének kidolgozásában, az adatok elemzésében közreműködő szociológusként vesz részt a csoport munkájában. Így legelőször azokat a kutatási előzményeket kerestem felhasználás és összehasonlítás céljából, amelyek kifejezetten büntető jogszabályok ismeretét mérték kvantitatív eszközökkel, lehetőleg országos reprezentatív mintán. A három kritérium együttesen nagymértékben korlátozta a felhasználható korábbi kutatásokat. Az is világossá vált, hogy a büntetőjogi vonatkozású témák a '60-as, '70-es években voltak a kutatások középpontjában. Ennek megfelelően elsősorban Kulcsár Kálmán és Sajó András kutatásait vettem górcső alá.¹ A rendszerváltás után ritkábbá vált a büntetőjogi ismeretek kutatása, de szórványosan előfordult.² A szakirodalmi háttér feltérképezéséhez fel-

* Tudományos segédmunkatárs, MTA TK Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.

E-mail: venczel.timea@tk.mta.hu

** A tanulmány az NKFI Alap 125378. sz. projekt („Büntetőjogunk szabályozási újdonságai – a jogtudatban”) keretében készült.

¹ KULCSÁR Kálmán: *A jogismeret vizsgálata* (Budapest: MTA JTI 1967); SAJÓ András – SZÉKELYI Mária – MAJOR Péter: *Vizsgálat a fizikai dolgozók jogtudatáról* (Budapest: MTA AJTI 1977); SAJÓ András: *Jogtudat, jogismeret* (Budapest: MTA Szociológiai Intézet 1983); SAJÓ András: *Látogatás a valóság a jogban* (Budapest: KJK 1986).

² KELEMEN László: *Miként vélekedünk a jogról?* (Budapest: Line Design 2010); KISS Róbert Richárd – ZSIDAI Ágnes: *Társadalom és jog* (Budapest: GloboBook 2016).

használtam az elmúlt több mint fél évszázad jogtudat-kutatásait remekül összefoglaló két tanulmányt, Fekete Balázs – H. Szilágyi István: *Jogtudat-kutatások a szocialista Magyarországon*, illetve Gajdusчек György: *Empirikus jogtudat-kutatás Magyarországon 1990 után* című művét is.³

A korábbi kutatásoknál azt kerestem, hogy az ezekben is csak elszórtan szereplő büntetőjogi vonatkozású témák és kérdések („jog esetek”) közül melyek és milyen módosításokkal használhatók fel kutatásunk kérdőívének kialakítása során, illetve, hogy milyen hipotézisek fogalmazhatóak meg az elemzések alapján.

A következőkben áttekintem ezeknek a – témánk szempontjából a legfontosabbnak tartott – korábbi jogtudat-vizsgálatoknak a hipotéziseit, módszertanait, témaköreit, kérdezési és adat-felvételi technikáit, illetve amennyiben a felhasználás szempontjából releváns, az eredményeit.

1. ALAPFOGALMAK

A jogszociológiai kutatásokat az elmúlt néhány évtizedben a kritikai jogtudat-kutatások nagy száma jellemezte, amelynek fő kérdése, hogy mekkora a szakadék a „valóságos jog” (*law in action*) és az „írott jog” (*law in books*) között.⁴ Az eredmények pedig azt mutatják, hogy meglehetősen nagy különbség van a jog ígérete és teljesítménye között.⁵ Hazai kutatók is egyre-másra arra jutnak, hogy „ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi lehet a viszonya a jogrendszer építményéhez az annak keretein belül élő, de ahhoz laikusán viszonyuló állampolgároknak, akkor valószínűleg a kiismerhetetlen komplexitás és az absztrakt idegenség lesznek a kulcsfontosságú mozzanatok”.⁶ Ugyanakkor a kritikai paradigmát is érik bírálatok. Az egyik, hogy ezek a kutatások jog alatt mindig a hivatalos kódexeket értik, és nem magát a jogot teszik vizsgálatuk tárgyává, nem azt kutatják, mit jelent a jog az emberek számára. Marc Hertogh, a *socio-legal studies* képviselőjeként, legújabb kutatásában éppen erre vállalkozik: „Amellett, hogy megkérdezzük »Milyen tapasztalataik vannak az embereknek a (hivatalos) jogról?«, ez a könyv azt is megkérdezi, hogy »Az emberek mit érzékelnek jogként?«”⁷

Hertogh⁸ a jogtudat-kutatások kétféle hagyományát különbözteti meg: 1) a Roscoe Poundtól eredeztethető amerikai, amelynek fókuszában az írott jog áll, még akkor is, ha a valóságos jogot kutatja, tehát szempontja a jogászé; 2) az Eugen Ehrlichhez

³ H. SZILÁGYI István (szerk.): *Jogtudat-kutatások Magyarországon 1967–2017* (Budapest: Pázmány Press 2018).

⁴ Roscoe POUND: „Law in Books and Law in Action” *American Law Review* 1910/44. 12–36

⁵ Marc HERTOGH: *Nobody’s Law: Legal Consciousness and Legal Alienation in Everyday Life* (UK: Palgrave Macmillan 2018) 7.

⁶ KREKÓ Péter: „Gyanús világ, gyanús jogrendszer” in HUNYADY György – BERKICS Mihály (szerk.): *A jog szociálpszichológiája. A hiányzó láncszem* (Budapest: ELTE Eötvös 2015) 417–433.

⁷ Lásd HERTOGH (5. l.) 69. Sajtó fordításban. Az eredeti szöveg: „Thus, in addition to asking ‘how do people experience (official) law?’, this book will also ask: what do people experience as law?”

⁸ Marc HERTOGH: „A European Conception of Legal Consciousness: Rediscovering Eugen Ehrlich” *Journal of Law and Society* 2004/4. 457–481.

köthető európaikat, amely a társadalom felől közelít, és arra keresi a választ, hogy mit tartanak az emberek jognak?

És bár Pound *law in action*-je és Ehrlich *living law*-ja nagyon hasonlóknak tűnik, a megközelítés, a szempont fenti különbsége mégis megkülönbözteti őket.

Szóban forgó kutatásunkkal nem az ehrlichi *living law* feltérképezésére vállalkoztunk, hanem a pound-i *law in action* kutatására. Annak a kérdésnek a megválaszolását tűztük ki célul, hogy mennyire ismerik az emberek az írott törvényt, hogy milyenek ismerik azt. A másik kérdésünk, hogy ez mennyire van összhangban az ő elvárásaikkal, milyenek lennének *ezek* a törvények, ha rajtuk múlna.

Ez az írás azon vezeti végig az olvasót, hogy milyen megfontolásokkal, milyen releváns, magyar szakirodalmi kutatások figyelembevételével és hogyan operacionalizáltuk a kutatásnak azt a vállalását, hogy megvizsgálja az írott jog ismeretét.

1.1. JOGTUDAT, JOGISMERET, JOGI ATTITÜDŐK

Engel⁹ a jogtudatnak (*Legal consciousness*) két alternatív jelentését különbözteti meg: 1) jogi kompetencia vagy jogismeret; 2) a jog imázsa vagy percepciója. A legtöbb empirikus kutatás az 1970-es évekig az első fogalmi keretet használta. Ezek, a később KOL-kutatásoknak (*knowledge and opinion about law*) nevezett megközelítések abból indultak ki, hogy (elsősorban az írott) joggal kapcsolatos ismeretek és attitűdök mérhetőek, így a leggyakrabban alkalmazott módszerük a nagymintás survey volt. Ezzel szemben az elmúlt évtizedekben a kutatók, abból kiindulva, hogy a jogrendszerek nemcsak egyszerűen 'társadalmi tények, amelyek hatással vannak a társadalomra' (jog és társadalom), hanem inkább a társadalom egy bizonyos vonatkozására használható címke (jog a társadalomban), elsősorban annak kutatására fókuszáltak, hogy az embereknek milyen elképzeléseik vannak a jogról és a jogi intézményekről. Ez utóbbi kutatások módszertanát, ellentétben a KOL-kutatásokkal, a leíró etnográfiai jellemzi.¹⁰ De Engel felhívja a figyelmet, hogy ez utóbbi típusú kutatások sem teszik vizsgálatuk tárgyává magát a jogot, hanem csakis a hivatalos jogra fókuszálnak. Hertogh erre reflektálva tér vissza az ehrlichi hagyományhoz, amelyben szerinte a „jogtudat ebben az értelemben alapvetően az emberek fejében lévő elképzelésekre utal (függetlenül bármilyen 'hivatalos' jogtól)”.¹¹

Az általunk felhasznált magyar szakirodalom a következő definíciókat használja a jogtudatra. Kulcsár szerint „a jogtudat [...] az emberek »hatályos jogról alkotott fogalmainak« összessége; azaz annak foglalatja, hogy valójában mit gondolnak jognak, milyenek kell szerintük a jognak lennie”.¹² A jogtudat tehát egy „tágabb kate-

⁹ David ENGEL: „How Does Law Matter in the Constitution of Legal Consciousness?” In Bryant GARTH – Austin SARAT (szerk.): *How Does Law Matter?* (Chicago: Northwestern University Press 1998) 109–144. HERTOIGH (8. lj.) alapján.

¹⁰ Lásd HERTOIGH (8. lj.) 461.

¹¹ Lásd HERTOIGH (5. lj.) 71. Saját fordításban. Eredeti szöveg: „Legal consciousness in this sense essentially refers to people's own ideas about law (regardless of official law).”

¹² FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István: „Jogtudat-kutatások a szocialista Magyarországon” in H. SZILÁGYI (3. lj.) 25.

gória, mely a jogismeret szűkebb területét is magába foglalja”.¹³ A recens hazai jogirodalom is a jogtudat átfogó fogalmát alkalmazza, így Vinnai szerint „a jogtudat fogalma egyaránt magába foglalja a joghoz való viszonyulást (jogi attitűdöt), a jogismeretet és a jog használni tudását, hasonlóan ahhoz, ahogy általában a »tudat« is felöleli a világhoz való érzelmi viszonyulást, az elméleti tudást és a világban való eligazodás képességét”.¹⁴ Ehhez hasonlóan Gajduscek úgy fogalmaz: „a jogtudatban egyaránt vannak kognitív, normatív-evaluatív és érzelmi-affektív elemek is.” A jogtudat „legkönnyebben megragadható kognitív eleme az ún. jogismeret. Ennek vizsgálata során arra kaphatunk választ, hogy az állampolgárok mit tudnak a jogról.”¹⁵

Kutatásunk is a jogtudat eme tágabb fogalmán alapul, de annak keretében elsősorban az a kérdés foglalkoztat, hogy az emberek ismerik-e a jogszabályokat, illetve ha tehetnék, megváltoztatnák-e az ismereteik szerinti szabályozást. Ebben a vonatkozásban tehát a KOL-kutatások fogalmi keretét és elsődleges eszközét, a kvantitatív adatfelvételt használjuk. A hazai szakirodalomból pedig Sajó megközelítését követjük, amely szerint

„megvizsgáltuk először azt, hogy az egyes személyek elképzelése szerint egy adott kérdésben mi a jog álláspontja, azaz gyakorlatilag megvizsgáltuk jogismeretét egyes deviáns jellegű viselkedések büntetendőségéről. Ezt az egyén feltételezése szerinti hivatalos álláspontot (szubjektív hivatalos büntetendőség) vetettük össze azzal a büntetendőségi állásponttal, amelyet az egyén ún. személyes véleményként adott elő.”¹⁶

Részünkről a jogtudatot nemcsak azon a szinten kívánjuk vizsgálni, hogy bizonyos kérdéseket szabályoz-e törvény. A fókuszot elsősorban arra helyeztük – csak a büntetőjog körébe tartozó cselekményeket vizsgálva –, hogy milyen mélységben ismerik a törvényt, azaz, hogy tisztában vannak-e annak bizonyos tartalmi elemeivel is, így például különböző bűncselekmények esetén eltérő elkövetői vagy áldozati életkorokkal. A büntetőjogi ismeretek vizsgálatára tizenkét témakört jelöltünk ki.

A jogtudat másik fontos eleme az attitűd, amely „magában foglal tudati-rationális (kognitív) elemeket – a tárgyjal kapcsolatos ismeretek, tapasztalatok, vélekedések –, értékrendből fakadó evaluatív és érzelmi-affektív elemeket is”.¹⁷

Sajó 1977-ben megjelent elemzésében azt kritizálja, hogy az akkori vizsgálatok csak egy-egy részmozzanat abszolútizálására törekednek, leginkább a jogi attitűdére.

„A kiinduló feltételezés szerint ugyanis az embereknek van valamilyen általános beállítottsága a joggal mint a mindennapi cselekvések irányítójával kapcsolatosan, és ez az általános beállítottság dönti el, hogy az adott helyzetekben általában a jog szerint

¹³ Lásd FEKETE–SZILÁGYI (12. lj.) 25.

¹⁴ VINNAI Edina: „Jogismeret, jogi attitűd, jogtudat” in BENCZE Mátyás – VINNAI Edina (szerk.): *Jogszociológiai előadások*. Egyetemi jegyzet (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó 2012) 135.

¹⁵ GAJDUSCEK György: „A jogtudat és a jogi kultúra hatása a magyar jogrendszerre” in H. SZILÁGYI (3. lj.) 145.

¹⁶ Lásd SAJÓ–SZÉKELYI–MAJOR (1. lj.) 41.

¹⁷ Lásd GAJDUSCEK (15. lj.) 146

viselkednek, vagy vélekednek-e az emberek, avagy sem. [...] Holott jogi kérdésekkel kapcsolatosan talán még a megszokottnál is kockázatosabbnak tűnik az attitűd-konceptió alkalmazása, mivel valójában a jog a mindennapi életviszonyoktól meglehetősen távol esik, a jogi attitűdtárgy hiányzik és ezért igen valószínű, hogy a vonatkozó általános álláspont társadalmi sztereotípet fejez ki, amely tényleges cselekvés előrejelzésére aligha alkalmas.”¹⁸

A jogtudat kutatói azóta is arra keresik a választ, hogy mi az, ami az emberek cselekvését ténylegesen mozgatja, mi az, amit ténylegesen jognak tekintenek. Vannak, akik a módszertanon változtatnak ennek érdekében (például az életútinterjúk módszerét használva Fleck Zoltáné,¹⁹ kvalitatív és kvantitatív eszközöket kombinálva Hertogh²⁰), vagy éppen a kérdésfeltevésen, a megközelítésen. Ebben a megváltozott fókuszú jogtudat-kutatási légkörben az írott törvény ismeretének kutatása háttérbe szorult a hazai és a nemzetközi jogtudat-kutatásban is.

2. A KUTATÁS JOGÁGI FÓKUSZA

Sajóék három jogterületet vizsgáltak: büntető-, polgári és alkotmányjog ismeretét. Úgy találták, hogy a leginkább a büntetőjogot ismerték a megkérdezettek. Sőt megállapították, hogy „a közfelfogás többnyire érdeklődik a büntetőjogi kérdések iránt, ami a lekérdezhetőséget természetesen fokozza, és ezzel a válaszok megbízhatóságát emeli”.²¹

A rendszerváltás óta eltelt időszakban kevés országos reprezentatív kutatás készült ebben a témában.²² Ami készült, abban pedig kevésbé az írott törvények ismeretét, mint inkább a jogtudat többi elemét vizsgálták. Gajdusчек és Fekete ugyan készített egy kutatást, amelyben Kulcsár 1965-ös kérdéseiből ismételték meg néhányat, de azok egyike sem büntetőjogi.²³ H. Szilágyi és Gajdusчек viszont 2015-ben tett fel négy büntetőjogi kérdést, de ezek ugyancsak korábbi, Sajó 1986-os kérdéseinek a megismétlései voltak.²⁴

Jelen kutatás fókuszában már az elfogadott kutatási terv szerint eleve a büntetőjogi ismeretek állnak, amelyek megismerése egyrészt a fentiek szerint olyan területet biztosít, ahol az esetleges változások tudata a legjobban mérhető, hiszen azok viszonyítási pontja, a törvényismeret általános szintje²⁵ is magasabb, mint más jogterületeken. Más vonatkozásokban pedig az értékelő elemek vizsgálatára is igen

¹⁸ Lásd SAJÓ–SZÉKELYI–MAJOR (1 lj.) 9.

¹⁹ FLECK Zoltán [et al.]: *A jogtudat narratív értelmezése* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2017).

²⁰ Lásd HERTOGH (5. lj.).

²¹ Lásd SAJÓ–SZÉKELYI–MAJOR (1 lj.) 43.

²² GAJDUSЧEK György: „Empirikus jogtudat-kutatás Magyarországon 1990 után” in H. SZILÁGYI (3. lj.) 71.

²³ GAJDUSЧEK György – FEKETE Balázs: „A jogismeret változása az elmúlt közel fél évszázadban” in H. SZILÁGYI (3. lj.) 177.

²⁴ H. SZILÁGYI István – GAJDUSЧEK György: „Nevelés és büntetés” in H. SZILÁGYI (3. lj.) 225.

²⁵ Vö. 3.1.1. cím.

alkalmas e jogág, hiszen talán ezek azok a normák, amelyek szélesebb tömegeket foglalkoztatnak, illetve az ezzel kapcsolatos érzelmek erőteljesebbek, a vélemények határozottabbak.

A jelen tanulmányban tárgyalt kutatás majdani eredményei azonban a jogági fókusz ellenére hozzájárulnak további átfogóbb, jogágakon átívelő jogtudat-kutatások feléledéséhez és megtervezéséhez, hiszen a résztelmák meghatározási szempontjainak kidolgozása vagy a kérdések megfogalmazása terén kialakított módszertani megoldások például a polgári jog területén is felhasználhatóak lehetnek.

3. CÉLKITŰZÉSEK ÉS HIPOTÉZISEK

A következőkben áttekintjük, hogy a korábbi jogtudat-vizsgálatok célkitűzései, illetve hipotézisei mennyiben bizonyultak hasznosíthatónak saját kutatásunk során.

3.1. A TÖRVÉNYISMERET KAPCSÁN

3.1.1. A TÖRVÉNYISMERET ÁLTALÁNOS SZINTJE

Ahhoz, hogy a szabályozási változások ismeretét vizsgálni lehessen, mindenképpen érdemes figyelembe venni a törvényismeret általános szintjére vonatkozó szakirodalmi megállapításokat.

„Az egyéni jogtudat tehát töredékes, a jogra vonatkozó ismeretek, értékelések, érzelmi beállítódások tele vannak belső ellentmondásokkal, ezért nem képeznek egy egységes tudati dimenziót, így a joghoz való viszonyulás erősen a társadalmi kontextushoz kötődik. Nem szabad azonban megfedkezünk arról” (és ennek vizsgálata kutatásunk egyik célja), „hogy az egyéni jogtudat szerkezetének töredezettsége csoport vagy társadalmi szinten összegződve szociológiailag leírható és mérhető mintázatokat hoz létre”²⁶ – írja H. Szilágyi István.

Nem volt kétségünk afelől, hogy az átlagember a büntetőjogi szabályozásról is leegyszerűsített és/vagy töredékes ismeretekkel rendelkezik, de a kutatás eredményeképpen az is kiderül, hogy mi és miért ugrik ki ebből az általános képből.

Kulcsár, azért hogy a jogismeret szintjét egy indexben összefoglalja, készített egy mutatót, ami nem más, mint a helyesen megválaszolt kérdések arányszáma.²⁷

²⁶ H. SZILÁGYI István: „A jogtudat-kutatások problématérképe” in H. SZILÁGYI (3. l.) 121.

²⁷ Ebbe belevette az összes jogterületet, kivéve a perjogot, „mert – feltehetően a kérdések igen kis száma miatt – az adott válaszokból lesűrhető jogismeret annyira eltérően alakult az összes más jogágakat érintő jogismerettől, hogy semmi esetre sem fejezheti ki a valóságot, szignifikanciaszámítás nélkül is megállapíthatjuk, hogy csak a véletlen eredménye lehet”. (Ebből az is következik, hogy utólag úgy értékelték: a feltett kérdések nem megfelelő mérőeszközei a perjog ismeretének. Hiszen ha azok lettek volna, akkor minden bizonnyal Kulcsár arra törekedett volna, hogy megmagyarázza ezt a különbséget és nem arra, hogy megkérdőjelezze: a valóságot méri-e az eszköze.) Lásd KULCSÁR (1. l.) 18.

Hasonló összefoglaló mutatóval mi is áttekintjük a jogtudat fent vázolt, alapvető szintjét. Ezenfelül azonban kutatásunk arra is lehetőséget ad, hogy megvizsgáljuk: van-e a törvényismeret szintjében különbség az egyes büntető jogszabályok esetén, ha pedig van, akkor ennek okait is feltárjuk.

3.1.2. A SZABÁLYOZÁSI ÚJDONSÁGOK ISMERETE

A korábbi kutatások a büntetőjog ismeretének szintjét inkább az adott joghelyzethez képest vizsgálták, és nem fordítottak különösebb figyelmet a szabályozási újdonságok ismeretére.

Kivételképpen azonban felmerült már az a probléma, hogy milyen jelentősége van az eltelt időnek, amióta egy új törvény, jogszabály hatályban van, azaz megismerhető. Így Sajó utal rá:

„az adatfelvétel időpontjában folyó büntetés-végrehajtási reformok szempontjából különös jelentőséget nyert az ún. határozatlan ideig tartó szabadságvesztés intézménye. A kérdés érdekességét az adja, hogy egy, a mindennapi információktól távolabb eső, új megoldásról van szó, ahol a jogtudat „kreativitása” a pozitív jog befolyásától még érintetlen állapotban rögzíthető.”²⁸

Kulcsár kutatásánál is volt a témák, illetve kérdések kialakításánál „néhány olyan kívánság egy-egy jogág képviselői részéről, hogy próbáljunk adatokat szerezni az újabb – különösen a régi szabályozással ellentétes vagy attól eltérő – jogszabályok ismeretéről”.²⁹

Kutatásunk célkitűzésével összhangban számunkra alapkérdés, hogy van-e befolyása az új szabályozás megalkotása vagy hatálybalépése óta eltelt időnek a törvényismeretre. Másképpen: minél régebbi egy szabályozás, annál ismertebb-e? Kimutatható-e különbség a régóta jelenlévő jogszabályok és az újabbak között az ismeret tekintetében? Mennyi időre van szüksége a hétköznapi embernek, hogy egy-egy új jogszabályt interiorizáljon?

Ezzel kapcsolatos hipotézisünk szerint minél több idő telik el a hatálybalépés óta, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a válaszadó a szabályozásról hallott, vagy valamilyen módon kapcsolatba került vele. Ezt a hipotézist kutatásunkban részben úgy fogjuk mérni, hogy nemcsak újonnan módosított szabályozásokat fogunk vizsgálni, hanem olyanokat is, amelyek egyáltalán (vagy régóta) nem változtak. Minden kérdésünk olyan szabályozásra vonatkozik, amely egy-egy elemének (például életkor, helyszín) büntethetőségét változtatták meg három különböző időpont egyikében: 2013-ban, 2008–2013 között, vagy a rendszerváltás után. Egy szabályozást legalább két kérdéssel mérünk: az egyikben a szabályozás új eleme szerepel, a másikban a régi. A teszt egyszerű: ha a régebbi szabályt többen ismerik, a kihirdetés óta eltelt időnek lehet hatása az ismeretre. Annak ellenére, hogy minden

²⁸ Lásd SAJÓ 1983 (1. lj.) 144.

²⁹ Lásd KULCSÁR (1. lj.) 9.

témát úgy választunk ki, hogy a példák életszerűek legyenek, csak világos tendenciák esetén lehet társadalmi tényről beszélni, hiszen egyes témák esetében lehet, hogy csak az érintettség magasabb foka játszik szerepet a magasabb ismeretben. De ha az új szabályozásokat tendenciaszerűen kevésbé ismerik, akkor ki lehet jelteni, hogy az idő segíti az ismeretek elmélyülését. Ha pedig ebben nem látszik szabályszerűség, akkor a büntetőjogi ismereteket befolyásoló más tényezők hatását kell erősebbnek ítélnünk. A szabályozás újdonsága persze csak egy lesz a magyarázó változóink sorában, amelyek erejét nyilvánvalóan egyenként fogjuk vizsgálni.

3.2. A MAGYARÁZÓ VÁLTOZÓK KAPCSÁN

3.2.1. TÁRSADALMI STÁTUSZ

Ahogy arra Kulcsár is rámutatott:

„Mihelyt [...] a jogi jelenségek alakulását tudományos pontossággal kívánjuk megközelíteni, tudnunk kell azt is, a valóságban milyen fokú ez az általánosnak feltételezett jogismeret, hogyan alakul egyes társadalmi rétegekben, egyes jogágak és jogszabályok szerint, milyen tényezők befolyásolják terjedését.”³⁰

Sajóéknál is a jogtudatot meghatározó „létviszonyok szociológiailag mindenekelőtt abban a társadalmi környezetben érhetők tetten, mely elsősorban demográfiai, kulturális, mobilitási és vagyoni adatokkal számszerűsíthető”.³¹

Részünkről is feltételezzük, hogy a legtöbb véleményt és ismeretet befolyásoló szocio- demográfiai változó (nem, életkor, iskolai végzettség, lakóhely, anyagi helyzet, foglalkozás) a törvényismeretre és az ezzel kapcsolatos véleményekre is hatással vannak. Az izgalmas kérdés ott kezdődik, hogy ezek milyen mértékben, milyen irányban és esetleg milyen változók hatását közvetítve befolyásolják a jogi ismereteket. Magyarán: melyik tényezőnek van a legnagyobb magyarázó ereje, és mi az, ami több másik változón keresztül is hat.

Kulcsár úttörő kutatásában felismerte azt a problémát, hogy honnan lehet azt tudni, hogy a mért jogismeret mögött pozitív törvényismeret áll, vagy egyszerűen az erkölcsi normák standardja. Az egyik feltételezése az, hogy a különböző társadalmi rétegek között akkor van különbség az ismeretben, ha különbség van a jog és általános erkölcsi norma között, vagy még inkább, ha olyan cselekményről van szó, amelyet utóbbi nem szabályoz.

„Azokkal a kérdésekkel kapcsolatban, ahol a válaszok nem jogismeretet fejeznek ki elsősorban, hanem általános tudati állapotot, mégpedig olyan tudati állapotot, amelyre

³⁰ Lásd KULCSÁR (1. lj.) 7.

³¹ Lásd SAJÓ-SZÉKELYI-MAJOR (1 lj.) 16.

valamelyik főbb társadalmi réteghez való tartozás nem sok hatással van, szinte kísértetiesen egyező válaszokat kapunk.”³²

Kulcsár azt is megállapítja, hogy a büntetőjogban található a legtöbb olyan cselekvés, amelynek morális szabályozását (is) ismeri a közvélemény. Mivel jelen kutatásban csak büntetőjogi kérdéseket vizsgálunk, számunkra kiemelkedően fontos Kulcsáréknak az a megállapítása, hogy éppen a büntetőjog területén van a legkisebb eltérés a három társadalmi réteg között.³³

Sajó ezt úgy pontosítja, hogy „az ismeretszint-különbség a büntetőjog javára akkor mutatkozik, ha a jogszerű-jogszerűtlen dimenziójára korlátozott feleletekkel dolgozunk. A büntetőjoghoz tartozó büntetési rendszer, a szándék megítélése, a cselekmények súlyossági rangsora kapcsán már korántsem ilyen egyértelmű a helyzet.”³⁴ Ezt a kutatást éppen így alakítottuk ki: csak annak megítélését kérve a válaszadótól, hogy az adott cselekményt jelenleg büntetik vagy sem.

Sajó is megállapítja, hogy ismeret és iskolázottság között összefüggés van, és ugyancsak arra jut, hogy akkor nem mutatkozik összefüggés törvényismeret és iskolázottság között, ha „a kérdésre vonatkozó ismeret forrása a társadalmi gyakorlat”.³⁵ Ami éppen Kulcsár megállapításának felel meg: ha a szabályozás egybecseng a morális megítéléssel, illetve a gyakorlattal, akkor nincs összefüggés ismeret és iskolázottság között.

Sajók nemcsak a kérdezett iskolai végzettségét, foglalkozását vizsgálták, hanem a származását, sőt neveltetésének bizonyos elemeit is. Sok érdekes összefüggést feltártak, de mindent egybevetve arra jutottak, hogy míg az előbbi befolyása nagy a jogtudatra, az utóbbié viszont csekély. Mivel így megerősített hipotézisünk szerint a származás nincs a jogtudatot magyarázó tényezők rangsorában elsődleges helyen, ebben a kutatásban – napjaink a szocializmustól ebből a szempontból igencsak eltérő ideológiai környezetében – eltekintünk ezeknek a tényezőknek a vizsgálatáról.

3.2.2. KÖZÉLETI ÉRDEKLŐDÉS – MÉDIAFOGYASZTÁS

Kulcsár másik hipotézise az volt, hogy „a magasabb fokú politikai tájékozottság a jogismeret nagyobb szintjével párosul”. Kulcsár azt azonban nem tisztázza megnyugtatóan, hogy a politikai tájékozottságnak lenne önálló magyarázó ereje, vagy olyan köztes változó, amin keresztül valójában a „réteghez” tartozással van a jogismeret összefüggésben.

Kulcsár szerint a másik oka annak, hogy a büntetőjogot jobban ismeri a közvélemény: „mert a büntetőjogszabályokról a büntetőjogi esetek útján való tájékozódás, akár a tömegközlelési eszközök útján, akár informális módon nagyjából azonos intenzitással jelentkezik mindhárom fő társadalmi rétegben.”³⁶ A fél évszázaddal ezelőt-

³² Lásd KULCSÁR (1. lj.) 21.

³³ Lásd KULCSÁR (1. lj.) 19.

³⁴ Lásd SAJÓ 1986 (1. lj.) 286.

³⁵ Lásd SAJÓ 1983 (1. lj.) 149.

³⁶ Lásd KULCSÁR (1. lj.) 21.

tihez képest azonban ma már sokkal több információhoz sokkal könnyebben lehet hozzájutni, a bűnesetekről szóló tudósítások, a „krimik” pedig a bulvár tematikához kerültek. Ezeknek pedig szinte mindenki a fogyasztója.

„a neomédia (majd utóda a hypermédia) nem egy iskolázott kisebbség nyilvánossága, hanem a társadalom valamennyi rétegét integráló populáris nyilvánosság kitüntetett terepe. Ennek egyik legfontosabb következménye, hogy az állami, közszolgálati paleomédiától eltérően a neomédia nem normatív centrum többé. Szemben a közszolgálati paleotelevízióval, amely az információ, a nevelés és a szórakoztatás állami monopóliumát jelentette a médiában, a szórakoztató, tabloid neomédia sokfókuszú, sokhangú és heterogén értékszerkezetű populáris nyilvánosság. Ami ott megjelenik, az nem hivatalos, nem is mértékadó, nem a társadalmi konszenzuson alapuló vélemény, hanem csupán egy a sok közül, és mint ilyen, a kulturális demokrácia egyik új megjelenési formája.”³⁷

Ugyanakkor ebben a médiakörnyezetben még fokozottabban érvényes, hogy az a médiafogyasztás, amely képes ezekből a hírekből, sztorikból deduktíve olyan következtetéseket, általánosításokat levonni, amely befolyásolhatja, növelheti a törvényismeretet, az iskolázottabb, magasabb státuszú válaszadók sajátja.

Kutatásunk jogági specifikumára tekintettel jelen kutatás nem annyira a politikai, mint inkább általában a tájékozottsággal véli összefüggőnek a törvényismeret szintjét. Mivel kutatások azt mutatják, hogy a médiafogyasztás, különösen a tévéhíradó és a bulvár médiáé, összefüggésben van többek között a bűnözéstől való félelemmel és a büntetési hajlandósággal,³⁸ így ezt a médiafogyasztással, egészen konkrétan televíziók esti híradóinak nézési gyakoriságával mérjük. Ugyanakkor azt is ellenőrizzük, hogy a politikai attitűdnek van-e befolyása a törvényismeretre, illetve annak evaluatív elemére.

3.2.3. EGYÉNI TAPASZTALATOK

Azt már Sajó is megállapította, hogy

„[...] a jogtudat alakulásában a makrotársadalmi változások és az egyéni életút alakulása mellett sajátosan kitüntetett helye van az egyéni jogi tapasztalatoknak. [...] Ebben az összefüggésben elsősorban a jogilag releváns, illetőleg jogi formában megjelenő nagy társadalmi változásokat kifejező, általános tudatformálónak feltételezett rendelkezésekről kérdeztük a mintába került személyeket. Ugyanakkor szükségességnek látszott a konkrét egyéni tapasztalatokkal is foglalkozni.”³⁹

³⁷ Császi Lajos: „A mindennapi élet tabloidizációja a populáris médiában” *szocio.hu* 2011/1. *socio.hu/uploads/files/2011_1/csaszi.pdf* 6.

³⁸ Zsolt BODA – Gabriella SZÁNTÓ: „The Media and Attitudes Towards Crime and the Justice System: A Qualitative Approach” *Eur.J.Criminology* 2011/8. 329.

³⁹ Lásd SAJÓ–SZÉKELYI–MAJOR (1. l.) 24.

Mi is azt feltételeztük, hogy az egyéni tapasztalatok befolyásolják a jogtudatot, azonban mivel büntetőjogi kutatásról van szó, e tapasztalatok körét szűkebben határozzuk meg. Azt gondoljuk, hogy a legnagyobb befolyásoló erővel az bír, ha valaki bűncselekménnyel vagy szabálysértéssel került kapcsolatba. Minél közelebbi kapcsolatba, annál valószínűbb, hogy az adott törvénytelenéget illetően jártasabb lesz a jogban, vagy legalábbis érzékenyebb lesz a joggal kapcsolatos információk, híradások iránt.

Ezt több jogágra kiterjedő kérdéssorozatban Sajó is vizsgálta, de nem talált összefüggést törvényismeret és aközött, hogy valaki volt-e már életében vádlott vagy sem. „A vádlottak egyes jogi kérdésekre adott válaszait a minta egészével összevetve, csak elvétve találunk szignifikáns eltéréseket. Vonatkozik ez a büntetőjogi és nem büntetőjogi kérdésekre egyaránt.”⁴⁰ Sajó a jogellenességet tapasztaló állampolgár kötelességeiről is faggatja válaszadóit és arra a következtetésre jut, hogy „rosszabb a jogismeret akkor, ha nem a cselekmény jogellenességéről kell nyilatkozni, hanem arról, hogy mi a jogellenességgel találkozó, ám azon kívülálló állampolgár feladata az adott esetben”.⁴¹

Kelemen viszont csak azt kérdezte, hogy a válaszadó volt-e, és ha igen, milyen bűncselekmény áldozata. Ő sem talált összefüggést, de nem a jogismerettel (mert ezzel kapcsolatban nem vizsgálódott), hanem a jogszabály értékelésével.⁴²

Sajó és Kelemen eredményei ellenére célul tűztük ki az egyéni tapasztalatokkal kapcsolatos hipotézisek igazolását, amihez módszertanilag finomítunk a korábbi vizsgálatokban feltett kérdéseken és ezt inkább egyfajta „törvénytelenégi-távolság” skálával mérjük. Úgy döntöttünk, hogy nem (csak) a közvetlen tapasztalatokra kérdezzük rá, hanem arra is, hogy a válaszadó szűkebb vagy tágabb környezetében előfordult-e áldozat, illetve elkövető vagy szemtanú. Erre egyfelől azért van szükség, mert jogág-specifikus nehézséget okoz, hogy személyesen viszonylag kevesen követtek el (vagy vallanak be) törvénytelenéget. Ráadásul ez egy olyan érzékeny téma, amelyre áldozatként is nehéz néha őszintén válaszolni egy kérdezőbiztosnak. Ezzel a módszerrel viszont talán az elemzéshez „elegendő mennyiségű” áldozat, illetve elkövető kerül a mintánkba. Annak jelzésére, hogy mennyire közeli az érintettség, egy skálát alakítottunk ki, ezzel könnyítve meg az őszinte válaszadást egy nehéz kérdésre. Az összes kérdést összegyűrva kialakított „érintettség-mutató” értéke akkor a legmagasabb, ha a válaszadó személyesen érintett, a legalacsonyabb pedig akkor, ha a válaszadó tágabb környezetében sincs érintett. Az eredmények értékelése szempontjából jelentősnek ítéltük az érintettség fajtáját is, amit a kutatás három változón keresztül mér: elkövető, áldozat, illetve szemtanú. Csak azokra a bűncselekmény-kategóriákra kérdezzük rá, amelyeknek a szabályozását mérjük, hogy lássuk, az érintettség befolyással van-e egy-egy adott bűncselekmény szabályozásának ismeretére vagy megítélésére.

⁴⁰ Lásd SAJÓ 1983 (1. lj.) 171.

⁴¹ Lásd SAJÓ 1986 (1. lj.) 286.

⁴² Lásd KELEMEN (1. lj.) 184.

4. A TÉMAVÁLASZTÁS

4.1. A TÉMAVÁLASZTÁS SZEMPONTJAI KORÁBBI KUTATÁSOKBAN

A büntetőjog összes intézményének tudatát egy empirikus kutatás során vizsgálni lehetetlen, de teljesen felesleges is. Ezen belül azonban a kérdőív kidolgozásánál a kutatóknak el kell dönteniük és expliciten meg kell határozniuk, hogy milyen szempontok szerint választják ki azokat a témákat, amelyeket vizsgálni akarnak.

4.1.1. ÉLETKÖZELI

Kulcsár számára is a legnagyobb problémát az jelentette, hogyan válassza ki a jogszabály tömegből azt a néhányat, amelyből lehet a jogismeret fokára következtetni, illetve alkalmas az összehasonlításra egyes jogágak és „az egyes életviszonyokat szabályozó jogi normák (függetlenül a jogági beosztástól) ismerete között”.⁴³

Ma már nem lehet ugyanazokat a törvényi tényállásokat kiválasztani, amit Sajóék 1975-ben, mert azok nagyrésze csak a kutatás idején volt releváns és „életközeli”. Így például a kibújás a katonai szolgálat alól, a disszidálás, a hiánycikk gyártása, vagy a valutakijárlás ma már teljesen más jelentőségű, mint akkoriban. A témaválogatás célkitűzése azonban 40 év elteltével is változatlan: részünkről is azokat a cselekménytípusokat kerestük, amelyek az embereket a legjobban érdeklik.

4.1.2. MÉDIAMEGJELENÉS

A tényállások kiválasztásánál a hipotézisekkel összhangban az egyik szempont, hogy a médiában gyakrabban szerepeljen, mert ahogyan Sajó írja: „a bűncselekmények iránt minden társadalomban nagy az érdeklődés, ezt az igényt a hírközlés és a művészetek kielégítik és táplálják.”⁴⁴ Mivel kifejezetten az egyes bűncselekménytípusok médiamegjelenési gyakoriságára vonatkozó elemzéshez nem tudtunk hozzájutni, ebben a tekintetben csak valóságismeretünkre és sokéves kutatói tapasztalatunkra tudtunk hagyatkozni.

4.1.3. VÁLTOZÁS

A korábbi kutatásokban a jogtudat-vizsgálat alapját képező témák kiválasztásánál csak elszórtan fordítottak figyelmet a jogváltozás tudatban való tükröződésének mérésére.⁴⁵ Kutatásunk célkitűzésének megfelelően számunkra lényeges témaválasztási szempont volt, hogy az adott jogintézménynél a büntető jogszabály változott-e. Így csak olyan témák kerültek kiválasztásra, ahol a Btk.-szabályozás csak részben tekinthető újdonságnak. A válaszok összevetésével (tendenciáinak

⁴³ Lásd KULCSÁR (1. lj.) 9.

⁴⁴ Lásd SAJÓ 1986 (1. lj.) 285.

⁴⁵ Vö. 3.1.2. cím.

elemzésével) így vizsgálni tudjuk azt a hipotézisünket, hogy a régebben hozott szabályok jobban meggyökereszktek már a mindennapi tudatban.

4.1.4. SÉRTETT

Sajók a következő szempontokat vették figyelembe: „a büntetőjogon belül olyan tényállásokat kellett kiválasztani, amelyeknek nincs sértettje, illetve amelyek csak a legtágabb értelemben vett közösséget sértik.”⁴⁶

Jelen kutatásban eltértünk Sajók gyakorlatától és nemcsak olyan tényállásokat választottunk, amelyeknek nincs sértettje, hanem olyat is, amelynek van. Az elemzésnél pedig feladatként jelöltük ki a kétféle tényállásra vonatkozó ismeretek összevetését. Abból a hipotézisből indultunk ki, hogy azoknál a tényállásoknál lesz magasabb az ismeret, amelyeknek sértettje is van, mivel ezeknél nagyobb valószínűséggel esik egybe az erkölcsi parancs és a törvény. Ahogyan Sajó is megállapította: „az emberölésről és általában a „klasszikus” erkölcsi alapnormákat sértő bűncselekményekről gyakorlatilag mindenki tudja, hogy azok büntetendők.”⁴⁷

4.2. AZ EGYES TÉMÁK ÁTVÉTELE

A témaválasztás egyik aspektusa volt az is, hogy kutatásunk kapcsolódjon a korábbi jogtudat-kutatások eredményeihez, hogy ebben a dimenzióban is tudjunk valamit mondani a törvényismeret változásáról. Leginkább Sajó 1976–77-ben felvett kutatásában találtunk olyan büntetőjogi ismeretre vonatkozó kérdést, amelynek eredményeit a mintahasonlóság alapján össze is tudjuk majd hasonlítani 40 évvel később. Sajnos a kötethez nincs kérdőív mellékelve, úgyhogy csak magában a szövegben leírt kérdésekre tudunk támaszkodni.

Az alábbiakban azt fejtjük ki, hogy mit találtunk hasznosíthatónak ezekből a kérdésekből, illetve ezek elemzéséből. Minden átvett témánál táblázatban foglaljuk össze, hogy milyen kérdéseket tettek fel korábbi kutatásokban és milyen válaszlehetőségeket adtak meg a kutatók. A homoszexualitás és a hálapénz tehát két téma a vizsgált 12 közül. Azért kerültek be a kiválasztott témák közé, mert megfelelnek a kiválasztás egyéb kritériumainak (életközelség, médiamegjelenés) is. A gyermekkorúak büntethetősége pedig több vizsgált szabályozásnak is az egyik eleme lesz.

4.2.1. GYERMEKKORÚAK BÜNTETHETŐSÉGE

Sajó kétféle kérdést tett fel a gyermekkorú és a fiatalkorú elkövető büntethetőségéről. Elemzésében a következő megállapításra jut ebben a témában:

„Az elmondottak (ti., hogy gyereket is bíróság elé állítana a többség) nem jelentik azt, hogy vizsgálatunk tanúsága szerint az elkövetői életkor jelentőségével a lakos-

⁴⁶ Lásd SAJÓ–SZÉKELYI–MAJOR (1. lj.) 43.

⁴⁷ Lásd SAJÓ 1986 (1. lj.) 285.

ság ne lenne tisztában. Fiatalkorú (16 éves) és felnőtt elkövető lopásáról 82 százalékos tudja, hogy nem azonosan büntetik őket.”⁴⁸ Nyitott kérdéssel vizsgálták az indokokat és abból az derült ki, hogy „A téves megítélés leggyakoribb forrása, hogy a cselekmény súlyára vannak tekintettel, s egyenlő cselekményért egyenlő büntetést tartanak helyénvalónak.”⁴⁹

Sajnos jelen kutatás kereteibe nem fér bele a különböző súlyú szankciókról való vélekedések és a vélemények mögött meghúzódó motivációk vizsgálata. Így mi a táblázatban másodikként feltett kérdéshez hasonló esetet kérdezzük, mert a „bíró-ság elé állítani”, összevethető azzal a kérdéssel, hogy „büntetik-e”. Azt is megkérdezzük, hogy bizonyos cselekményeket hány éves kortól vélnék büntetendőnek.

Ki?	Kérdés	Válasz
Sajó (1983)	Fiatalkorú tolvaj büntetése a felnőtté képest:	– ugyanúgy – eltérően
Sajó (1983)	„Egy tizenhárom éves fiú hozzá hasonló korúakkal csoportot szervez és több boltba betörnek. A betöréssel szerzett tárgyakat rendszeresen értékesítik. Szükséges-e az Ön véleménye szerint bíróság elé állítani?”	– igen – nem

4.2.2. HOMOSZEXUALITÁS

„Büntetik-e a homoszexualitást?”⁵⁰ – tették fel a kérdést Sajók 1977-ben. A kérdések között kivételképpen, kérdezői instrukcióban két, az ítéletet befolyásoló tényezőt is hozzátettek: nem nyilvánosan, nem fiatalkorúval. A homoszexualitás büntetésének szubjektív megítélésére vonatkozó kérdésbe pedig beletettek egy szűkítést: két férfi esetén. Kutatásunkban mi is mérjük a homoszexualitás szabályozásának ismeretét (egyéb szexuális cselekmények büntethetősége mellett), de külön mindkét nemre és a testvérszerelemre vonatkozóan is.

Ki?	Kérdés	Válasz	Kapcsolódó kérdés
Sajó (1977)	„Két férfi nemi viszonyt folytat egymással.”	– Börtön, pénzbírság; – helyteleníti, de nem kell állami büntetés; – közömbös (semmi kifogása ellene, de nem is helyesli); – egyetért vele, de maga nem tenné; – helyesli, az illető helyében maga is megtenné.	„Büntetik-e a homoszexualitást? Ha felmerülne: nem nyilvánosan, nem fiatalkorúval.”
Kiss Róbert Richárd – Zsidai Ágnes (2016)	Büntetik-e a homoszexualitást Magyarországon?	– Igen, így van jól; – igen, de nem kellene; – nem, így van jól; – nem, de kellene.	

⁴⁸ Lásd SAJÓ 1983 (1. lj.) 147.

⁴⁹ Lásd SAJÓ 1983 (1. lj.) 148.

⁵⁰ Lásd SAJÓ–SZÉKELYI–MAJOR (1. lj.) 245.

4.2.3. HÁLAPÉNZ

Mivel kérdőív nincs mellékelve az 1983-ban megjelent elemzéshez, csak a hálapénzről szóló táblázatokból tudunk arra következtetni, hogy Sajó milyen kérdéseket tett fel az orvosi hálapénzről: jövőbeli műtétért pénzt adó beteg; utólagos hálapénzt adó beteg; előzetes hálapénz elfogadásának; utólagos hálapénz elfogadásának megítélése.

Az orvosnak adott előnyök közötti időbeli különbségeket Sajó egy mondattal elintézi: „Az utólagosságban rejlő különbséget azonban a megkérdezetteknek csak a kisebbsége értékelte.”⁵¹ Kutatásunkban különbséget teszünk az előzetes és utólagos hálapénz elfogadása között, valamint azt is külön mérjük, hogy az orvos kifejezett kérése büntetendő-e.

Ki?	Kérdés	Válasz	Kapcsolódó kérdés
Sajó (1983)	Előzetes és utólagos orvosi hálapénzt bűncselekmény elfogadni/adni.	– igen – nem	Előzetes és utólagos orvosi hálapénz elfogadásáért/adásáért szabna-e büntetést?

5. KÉRDEZÉSTECHNIKA

Ahogy már említettük, Kulcsárnak is alapproblémája volt, hogy hogyan különítse el a törvényismeretet a vélekedéstől:

„ahol azonban a jogszabály és a mindennapi jogtudat következtében előálló magatartás szinte azonos módon nyilvánul meg, nagyon nehéz a jogismeret hatását az egyéb közreható tényezők hatásától elkülöníteni. E feladat megoldása felé vezető lépcsőt jelentette annak a kérdőív-szerkesztési technikai fogásnak alkalmazása, amely szerint a megadott válaszvariánsok közül elsőként a »nem tudja« válasz szerepelt. A felvételt végzőket is úgy oktattuk ki, hogy az ismeret és ne a jogtudat megnyilvánulását szűrjék ki az összeírt személyek válaszából. Mindennek ellenére nyilvánvalóan jelen van a válaszokban szinte meg nem becsülhető arányban az általános jogtudat hatása is a tényleges jogismeret mellett.”⁵²

Minden kvantitatív, a törvényismeretre vonatkozó kutatásnak szükségszerűen szembe kell nézni azzal, hogy nem lát bele az emberek fejébe és nem tudja végigkövetni, hogy tudásuk (vélekedésük), milyen tapasztalatok mentén begyűjtögetett információmorzskákból tevődött össze és nyilvánult meg a válaszban. Vajon hallott-e konkrétan a törvény kihirdetéséről, vagy találkozott a bűncselekménnyel és annak megítélésével a médiában, esetleg sértettként vagy elkövetőként maga is érintett volt? Az is elképzelhető, hogy csak homályos sejtése van, hogy úgy általában büntetni szokták az „ilyesmit”, általában ilyen és ilyen életkortól. Az is elképzelhető, hogy semmi olyasmit, ami hat a jogtudatára, nem találunk az életútja során, ha vissza-

⁵¹ Lásd SAJÓ 1983 (1. lj.) 152.

⁵² Lásd KULCSÁR (1. lj.) 10.

nézhetnénk, hanem egyszerűen a természetes jogérzéke, erkölcsi értékei sugallják számára a választ. Kvantitatív kutatás keretén belül nem találtunk olyan meggyőző módszert, amely alkalmas annak kiderítésére, hogy egy ismeret mennyiben alapul a jogszabály konkrét ismeretén, illetve mennyiben pusztán vélekedés, morális érzület vagy „általános jogtudat”.⁵³ Az adatok elemzésekor azonban célul tűztük ki, egyfelől, hogy felfejtsük azokat a gondolati struktúrákat, ahogyan a hétköznapi ember fejében a vizsgálni kívánt szabályozások megjelennek: hogyan lehet csoportosítani őket, mely szabályozási csoportokat milyen típusú emberek ismernek jobban, milyen részelemek az ismertebbek, melyek a tipikus félreismerések. Másfelől, felhasználva az összes eddigi kutatási tapasztalatot, vállalkoztunk minden lehetséges „jogtudat-módosító” hatás, befolyás vizsgálatára és összevetésére, annak feltárása érdekében, hogy ezek hogyan változtathatják meg a törvényismeretet. Meggyőződésünk, hogy ezekből a mozaikokból össze tudunk illeszteni egy olyan képet, amely az emberek fejében van – talán csak sejtésszerűen – a büntetőjog egyes elemeiről. Így nem kell megelégednünk azzal, hogy megismerjük, mennyire hiányosak vagy éppen teljesek ismereteik a jelenlegi szabályozásról, hanem képet kapunk a hétköznapi ember törvény-percepciójáról is.

Csak zárt kérdéseket teszünk fel. Minden cselekménynél több olyan esetet írunk le, amelyek a megváltozott elem tekintetében különböznek egymástól és ezekről külön-külön kell megmondani a válaszadóknak, hogy büntetik vagy sem. A válaszadók természetesen „nem tudom”-mal is válaszolhatnak, de ennek nincs kiemelt jelentősége, mint Kulcsárnál.

Büntetőjogi kérdéseknél Sajókék egy kérdésben, a válaszlehetőségek kombinációjával törvényismeretet és egyben „jogtisztelitet” is felmérték. Ezeknél a kérdéseknél tehát a következő válaszlehetőségek közül kellett választaniuk a megkérdezetteknek: 1) Börtön, pénzbírság; 2) helyteleníti, de nem kell állami büntetés; 3) közömbös (semmi kifogása ellene, de nem is helyesli); 4) egyetért vele, de maga nem tenné; helyesli, az illető helyében maga is megtenné.⁵⁴

Ugyanígy Kiss-Zsidai is értékelte a vélt ismereteket: igen, így van jól; igen, de nem kellene; nem, így van jól; nem, de kellene.⁵⁵

Mi is érdekesnek találtuk ezt a szempontot, ezért vonatkozó kérdéseket is kidolgoztunk arra, hogy a válaszadó maga büntetné-e az adott esetet. Ezeket a kérdéseket tehát a jogtudat evaluatív elemének mérése érdekében illesztettük be a sorba. Azt azonban, hogy a válaszlehetőségek kombinációjával egy kérdésben tegyük fel az ismeretet és a véleményt firtató kérdéseket, módszertanilag nem helyesljük.

Mivel álláspontunk szerint a hétköznapi ember számára segíti a megértést, visszatérünk Kulcsár és Sajó hagyományához, hogy szituatív kérdéseket, konkrét eseteket kérdezzünk. Ezt később, abban a néhány kutatásban, amelyben a büntetőjogi ismereteket vizsgálták, nemigen használták, legfeljebb, ha előzőek kérdéseit kérdezték újra, mint például H. Szilágyi István és Gajdusчек György 2015-ös kutatásában.⁵⁶

⁵³ Lásd KULCSÁR (1. lj.) 10.

⁵⁴ Lásd SAJÓ–SZÉKELYI–MAJOR (1. lj.) 95.

⁵⁵ Lásd KISS–ZSIDAI (2. lj.) 90.

⁵⁶ Lásd H. SZILÁGYI (3. lj.) 225.

6. ZÁRÓ GONDOLATOK

A tanulmányban tárgyalt kutatás tervezésekor azt a célt tűztük ki, hogy megismerjük a magyarok törvényismeretét tizenkét büntetőjogi szabályozás tekintetében. Abban, hogy ezt értékelni tudjuk, hogy soknak, kevésnek, „valamilyennek” tekintjük, összehasonlítások segítenek minket. Éppen ezt az összehasonlíthatóságot tartjuk a kutatás legnagyobb értékének és újdonságának. Mivel az összes cselekményre ugyanazokat a kérdéseket tesszük fel („büntetik-e?”, „Ön büntetné-e?”), nemcsak a témák ismertségét és megítélését tudjuk összehasonlítani, hanem egyes cselekményen belül az egyes elemekét is. Így arra is választ kapunk, hogy az újabbak ismeretebbek vagy sem.

Mivel a kutatás második szakaszában jogászok válaszolnak ugyanezekre a kérdésekre, ez alkalmat ad a külső (átlagember) és a belső (szakemberek) jogi kultúrájának, törvényismeretének egybevetésére is, amelyre Friedman⁵⁷ egyenesen a jogi elidegenedés megítélését alapozta.

Ezenkívül mindkét almintán, tehát a lakosságin és a szakemberin is, meg tudjuk alkotni Sajó „jogtisztélet”-mutatóját. Sajó a vélekedés (azaz a vélt szabályozás) és vélemény (kell-e büntetni az adott cselekedetet) összevetéséből alkotta ezt meg.⁵⁸

Ennek vizsgálatával információkhoz juthatunk arról, hogy:

1) van-e különbség a vélt és a kívánatosnak tartott szabályozás között; 2) ha van eltérés, az milyen irányú: szigorító vagy megengedő; 3) hogyan viszonyul a vélt szabályozás, illetve a vélemény a tényleges szabályozáshoz; 4) ezek viszonya a szigorúság vagy a megengedés irányába mutat.

És mivel a kérdéseink alkalmasak arra, hogy válaszoljanak a két alapkérdésre („Ismerik az emberek a jogot?”, „Azonosulnak az emberek a joggal?”⁵⁹), amelyekre adott válaszok alapján Hertogh megalkotta a négy normatív profilt, célul tűztük ki azt is, hogy megmondjuk, milyen arányban vannak Magyarországon a Legalisták (*Legalists*), a Lojalisták (*Loyalists*), a Cinikusok (*Cynics*) és a Kívülállók (*Outsiders*) a lakosságban és a szakemberek körében.

A korábbi kutatások természetesen vizsgálták a szocio-kulturális változók, valamint az egyéni tapasztalatok jogismertre való kihatását. Az utóbbi vizsgálatánál a felmerülő módszertani problémák kiküszöbölésére továbbfejlesztettük a korábban használt kérdéseket. Ezenkívül a médiafogyasztás közvetlen összekötése a törvényismerettel sem szerepelt az áttekintett szakirodalomban.

A kutatás eredményeképpen tehát nemcsak egyes jogszabályok ismeretét és megítélését mérjük fel, hanem az ennek alapján kialakított csoportok jellemzőit is megismerjük és közelebb kerülhetünk annak felismeréséhez, hogy mi minden alakítja a közvéleményt, a köztudatot ebben a tekintetben.

Ez a módszertan alkalmazható a törvényismeret mérésére más bűncselekménytípusok, sőt más jogágak esetében is. A standardizált kérdésfeltevésnek köszön-

⁵⁷ Lawrence M. FRIEDMAN: *The Legal System: A Social Science Perspective* (New York: Russell Sage Foundation 1975).

⁵⁸ Lásd SAJÓ–SZÉKELYI–MAJOR (1. l.) 42.

⁵⁹ Lásd HERTOGH (5. l.) 57.

hetően az eredmények összevethetőek és további következtetések vonhatóak le a magyar társadalom jogtudatára vonatkozóan. Kvalitatív módszertanú kiegészítéssel pedig bepillantást nyerhetünk a megkérdezettek egyéni beállítottságába, indítékaikba és hozzáférhetünk az emocionális szinten rejlő vágyakhoz, motivációkhoz és elképzelésekhez.

De az eredmények azoknak a kutatásoknak is a kiindulópontjául szolgálhatnak, amelyek az élő jog megismerését tűzik ki célul, mivel az írott jog percepciójának megismerése segítséget nyújthat az élő jog percepciójában.